

Ігор Гирич

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9999-5620>

Віталій Тельвак

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Історик Руслан Пиріг: спроба професійного портрету

Анотація. У статті проаналізовано різноплановий науковий доробок Руслана Пирога, його архівознавчі публікації, джерелознавчі студії, праці над Голодомором, а також грушевськознавчі та скоропадськознавчі дослідження. Методологічне підґрунтя роботи становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності та історизму. У дослідженні було також використано методи періодизації, класифікації і типологізації. Наукова новизна полягає у спробі аналізу історіографічного доробку Р. Пирога. У першу чергу з'ясовано значний внесок Р. Пирога у розбудову архівної галузі в Україні, його діяльність із удосупнення матеріалів партійних архівних фондів для широкого загалу дослідників. Доведено, що історик-архівіст багато уваги приділяв джерелознавчим аспектам наукових студій. Він увів у науковий обіг декілька ключових джерел комуністичного керування Україною в межах СРСР (наприклад, «Особую папку» ЦК КПУ). Вказано на внесок Р. Пирога у вивчення та оприлюднення документальної бази Голодомору 1932–1933 рр. Вчений також був одним із перших дослідників документознавчої історіографії Голодомору 1932–1933 рр. та археографічного аспекту їхньої публікації. Наголошено, що вагомим є внесок Р. Пирога у становлення сучасного грушевськознавства.

Підкреслено особливе значення його студій над еміграційним і радянським періодами життя і діяльності М. Грушевського, а також оригінальність підходів до осмислення сучасної рецепції постаті автора «Історії України-Руси». Вказано, що за охопленням проблематики, використанням нового джерельного матеріалу і вирішенням теоретико-методологічних завдань не менш новаторськими є численні дослідження Р. Пирога над Гетьманом П. Скоропадського. Оригінальністю позначені студії історика над з'ясуванням тогочасних відносин України і Центральних держав, персонального складу гетьманських урядів, світоглядних цінностей П. Скоропадського і його оточення тощо. Насамкінець відзначено, що Р. Пирого цікавив і освітній процес, тому в його творчому доробку є чимало праць навчально-методичного плану з архівознавства та грушевськознавства.

Ключові слова: Руслан Пиріг, архівознавчі публікації, джерелознавчі студії, вивчення Голодомору, грушевськознавство, дослідження Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

1991 рік став рубіконом для багатьох дослідників, які розпочинали свою кар'єру як партійні функціонери й історики. Не кожний зміг вписатися в нову добу, зрозуміти «зміну віх», дати актуальну продукцію для нового часу. На пам'ять приходять хіба імена С. Кульчицького, Я. Калакури, Ю. Шаповала, які не просто стали в ногу з часом, але запропонували або розробили нові концепції історичного розвитку України, стали лідерами цілих напрямків історичної науки. Руслан Якович Пиріг у середині 1970-х захистив кандидатську дисертацію з історії партійного будівництва 1918–1919 рр., працював інструктором відділу науки і навчальних закладів ЦК КПУ, консультантом сектору суспільних наук. А перед самим падінням комуністичного режиму його було призначено заступником директора Інституту політичних досліджень при ЦК КПУ та завідувачем Архіву ЦК КПУ. Писати Руслан

Якович на історичну проблематику розпочав ще в часи навчання на історичному факультеті Харківського державного університету. Наприкінці 1980-х рр. – це був вже досвідчений дослідник історії партії, який мав більше 80-ти публікацій в таких солідних фахових виданнях як «Архіви України» і «Український історичний журнал». А на початок 1990-х рр. доробок Руслана Яковича з дослідження КП(б)У вже складався більше ніж зі ста публікацій. У перебудовну добу він написав ключові статті наукового і науково-популярного характеру про таких видатних діячів українського націонал-комунізму як Ю. Коцюбинський, П. Любченко, М. Скрипник та ін.¹.

Проте праця в партійній номенклатурі не зробила Р. Пирога заручником комуністичної доктрини: як чесний і відповідальний історик і громадська людина, він знайшов своє місце в науці, беручи активну участь у будівництві відкритого і плюралістичного суспільства в Україні 1990-х – 2010-х рр. Більше того, Руслан Якович став безперечним лідером цілих напрямів історичної науки, передусім, в ділянці політичної історії ХХ століття. Так, він авторитетно заявив про себе в таких галузях історичних знань, як архівна справа, джерелознавство доби Української революції, Голодомор 1932–1933 рр., дослідження життя і діяльності Михайла Грушевського та Української Держави гетьмана Павла Скоропадського.

¹ *Пиріг Я.* Автобіографія М. О. Скрипника // Архіви України. 1989. № 6. С. 36-43; *Його ж.* Как погиб председатель Совнаркома Украинской ССР П. П. Любченко? // Известия ЦК КПСС. 1990. № 10. С. 140-141; *Його ж.* «Справа» Юрія Коцюбинського // Маршрутами історії / Упоряд. Ю. І. Шаповал. К., 1990. С. 318-328; *Пиріг Р. Я., Шаповал Ю. І.* Микола Скрипник: хроніка загибелі // Сторінки історії України ХХ ст.: Посібник. К., 1992. С. 290-306.

Архівознавчі публікації

У 1989 р. Руслан Пиріг став директором Архіву Компартії УРСР (з 1991 р. – Центральний державний архів громадських об'єднань України) і одночасно заступником директора Інституту політичних досліджень при ЦК КПУ. Ніколи не вабила його стезя функціонера. За кілька років він став одним з найкращих працівників архівної справи в Україні. Архівіст-практик став і теоретиком архівного будівництва і своєю посадою начальника архівного управління України (фактично, архівного міністра) він завдячує не якимсь кар'єрним зв'язкам по партійній лінії, а своїми видатними організаторськими талантами, залюбленістю в архівний документ, бажанням поставити архівознавство на нові висоти його розвитку. На початку 1990-х рр. в Україні не було більш знаючого, з перспективою бачення, теоретично підготовленого директора архіву. І не виглядає дивиною, що Р. Пиріг з 1992 р. стає членом колегії Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, співзасновником і членом першого складу Правління галузевої професійної організації – Спілки архівістів України. Як один із найавторитетніших українських істориків-архівістів упродовж 1991–1997 рр., він очолював Раду директорів центральних державних архівів України. Був членом редакції журналу «Архіви України» та інших архівно-джерелознавчих видань. У березні 1998 р. його було призначено начальником Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, із січня 2000 р. по серпень 2002 р. – Головою Державного комітету архівів України. На наш погляд, це було найвищим злетом архівної системи в нашій країні, бо тоді на чолі архівів стояв не просто чиновник, а провідний вчений.

Руслан Якович подбав про те, щоб колишні партійні архіви в столиці і на місцях стали частиною загальнодержавного архівного фонду. А у той перехідний період багато з тих важливих документів комуністичної доби ми могли втратити назавжди. Достатньо згадати, як у 1917 р. різні пройдисвіти,

що співпрацювали з царським режимом під прикриттям революційного настрою мас, намагалися зліквідувати архіви охоронки і жандармів, бо вони могли засвітити їхню співпрацю з «реакціонерами». Р. Пиріг був одним із будівничих архівної справи незалежної України, багато написав на цю тему наукових праць². Його цікавив досвід східноєвропейських держав, які вирішували у себе в країнах подібну проблему, і саме цей досвід він пропонував використати³.

Р. Пиріг займався і загальними питаннями архівної справи, цікавився тенденціями архівного будівництва і організації праці архівів. Його цікавив і освітній процес, тому він чимало доклався до розбудови навчально-методичної бази з архівознавства⁴. Р. Пиріг за своє тривале життя в архівістиці зустрічав багато знаних архівних діячів-джерелознавців. В його творчості є низка публікацій-спогадів про знакових фігур української архівістики комуністичної доби: О. Мітюкова, М. Рубача, В. Стрельського, І. Кураса⁵.

² *Пиріг Р.* Архівне будівництво в Україні: проблеми наукового забезпечення // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доп. та повідомл. наук. конф. К., 1996. С. 92-96; *Його ж.* Документальна спадщина Компартії України: проблеми інтеграції в систему державної архівної служби // Константи: Альманах соціальних досліджень. 1996. № 2. С. 5-10; *Його ж.* Збережемо архівно документальну спадщину українського народу // Архіви України. 1998. № 1/6. С. 4-8.

³ *Пирог Р.* Архивы Компартии Украины: проблемы интеграции в систему государственной архивной службы // Архивы бывших коммунистических партий в странах Восточной и Центральной Европы: Сб. материалов междунар. науч. конф. Варшава, 1996. С. 59-64.

⁴ *Пиріг Р.* Сучасні тенденції архівного будівництва // Архів. Документ. Історія. Сучасність. Одеса, 2001. С. 14-17; *Його ж.* Архівознавство: Навчально методичний комплекс для студентів Інституту славістики та міжнародних відносин. К., 2007. 35 с.

⁵ *Пиріг Р.* Архівіст, педагог, учений // Проблеми архівознавства і джерелознавства: Зб. наук. пр. до 90 річчя від дня народження проф.

Джерелознавство доби Української революції та радянського часу

Як історик-архівіст Руслан Пиріг багато уваги приділяв джерелознавчим аспектам наукового дослідження. Фактично, він увів у науковий обіг декілька ключових джерел комуністичного керування республікою в межах СРСР. Зокрема, йдеться про так звану «Особую папку» ЦК КПУ. Він здійснив докладний джерелознавчий аналіз цього архівного документу та з'ясував його евристичні можливості⁶.

У 1990-х рр. найзатребуванішими документами серед дослідників були слідчі справи на колишніх «ворогів народу» з архівів НКВД–КГБ. При усій імпозантності і яскравості цього джерела, користуватися ними є значною дослідницькою проблемою. Про неї вже писав свого часу відомий дослідник української культури ХХ ст. Сергій Білокінь, намагаючись розібратися, а що в тих документах є правдою, а що вимислом слідчих. Що заарештований визнавав сам насправді, а що в нього вибивалося внаслідок тортур слідчих, для досягнення наперед поставленої мети. Цій проблемі низку публікацій присвятив і Р. Пиріг, розглядаючи архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело⁷.

Історія фондоутворювачів – одна з найскладніших проблем при дослідженні архівного матеріалу, що відклався у тому чи

В. І. Стрельського. К., 2001. Вип. 4. С. 4-5; *Його ж.* Передмова // Михайло Рубач : архівіст, історик, педагог. К., 2000. С. 5-7; *Його ж.* Іван Федорович Курас – архівіст // Історична і політична наука та суспільна практика. К., 2009. С. 78-87.

⁶ *Пиріг Р.* Документи «окремої папки» ЦК КП(б)У як історичне джерело // Український археографічний щорічник. Вип. 3/4. 1999. С. 331-343.

⁷ *Пиріг Р., Гранкіна О.* Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело: Науково методичні аспекти використання // Архівно-слідчі справи репресованих: наук. метод. аспекти використання: Зб. наук.праць. К., 1998. С. 24-29.

іншому державному архівосховищі. Одним з найцікавіших документальних збірок ЦДАГО України і ЦДАВО України є так звані «празькі фонди»: архіви українських еміграційних установ в Чехії та особові фонди діячів української політичної еміграції, учасників збройної боротьби проти російської червоної інтервенції у 1917–1921 рр. Історія одного з сегментів цих фондів – Музею визвольної боротьби України у Празі, який особливо постраждав у роки Другої світової війни внаслідок діяльності спеціальних загонів чекістів у окупованій радянською армією чеській столиці, присвятив своє дослідження і Р. Пиріг⁸.

Проте, найбільше в ділянці джерелознавства, коли не рахувати грушевськознавчих і скоропадськознавчих (історії Української Держави гетьмана П. Скоропадського) досліджень, Р. Пиріг спричинився до дослідження джерелознавчих проблем Української революції 1917–1921 рр. Його публікації на цю тему, надруковані під однією оправою, могли б скласти окреме книжкове видання. Він розглядає різні джерельні сегменти документів революційних часів: періодичну пресу, мемуари, археографічні видання тощо⁹.

⁸ *Пиріг Р.* Фонди і колекції Музею Визвольної боротьби України у Празі в складі документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. К., 1999. Вип. 12. С. 77-87.

⁹ *Пиріг Р.* Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К., 2009. Вип. 4. С. 31-58; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: сучасний археографічний сегмент // Кам'янець Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукр. наук. конф. Кам'янець Подільський, 2009. С. 21-26; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент // Архіви України. 2011. № 1. С. 108-121; *Його ж.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса // Архіви України. 2011. № 2. С. 66-78.

Джерела Голодомору 1932–1933 років

Руслан Пиріг стояв у витоків наукового вивчення проблеми штучного Голоду 1933 р. у підрадянській Україні, який влаштувала комуністична влада для упокорення українського села. Спочатку цей проєкт він виконував на замовлення компартії України ще за існування СРСР. Тому був обмежений у можливостях подавати зовсім незалежні висновки. Р. Пиріг у 1990 р. упорядкував перший документальний збірник¹⁰ про Голодомор 1933 р., де були надруковані і перші дослідницькі тематичні студії, які підняли завісу секретності над цією дражливою темою, що була табуйована комуністичною пропагандою. За спогадами Станіслава Кульчицького – одного з найавторитетніших дослідників Голодомору 1933 р., Р. Пирігу належить першість в оприлюдненні ключових документів з проблем Голодомору. Він писав: «Не знаю, чи погодиться зі мною сам Руслан Пиріг, але вважаю головною працею його наукового життя той збірник документів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про український Голодомор, який вийшов у Політвидаві України в жовтні 1990 р. Безумовно, було чимало інших творчих здобутків, які потребували більших інтелектуальних зусиль, але зі збірником про Голодомор він опинився в потрібному місці і в потрібний час. Звісно, через 20 років можна знайти в цьому збірнику недоліки і на них варто зауважити, але ця праця ввійшла у світову історіографію, тому що є першою добіркою найбільш істотних документів про величезну за всі часи трагедію українського народу. Після довгих десятиліть злочинного замовчування

¹⁰ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. К.: Політвидав України, 1990. 605 с.

Голодомору поява цього документального збірника стала історичною подією»¹¹.

У 2007 р. виходить у видавництві «Києво-Могилянська академія» ще один збірник документів про голод в упорядкуванні Р. Пирога¹². У своїй передмові до збірника історик писав, що «це найповніше на сьогодні зібрання документів з історії Голодомору 1930-х рр. в Україні, яке будь-коли виходило друком». Окремі підбірки документів про голод тридцять третього Р. Пиріг друкував у журналах. Приміром, документи про Голодомор на Київщині¹³.

Документальну основу численних збірників документів, упорядником яких виступав Р. Пиріг, склали передовсім документи, що зберігалися в архіві, де він директорував – ЦДАГО України. Багато публікацій Р. Пирога стосуються джерелознавчої оцінки документів колишнього партархіву та Державного політичного управління¹⁴. Але найбільше уваги як джерелознавець, Р. Пиріг приділяв дослідженню питання про комплекси голодознавчих документальних матеріалів в усіх

¹¹ *Кульчицький С.* Внесок Руслана Пирога у дослідження історії Голодомору 1932–1933 років в Україні: мовою документів // *Архіви України*. 2011. № 2-3. С. 275-289.

¹² *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. К.: Вид. дім «Києво Могилянська академія», 2007. 1128 с.

¹³ *Пиріг Р.* Голодомор 1932–1933 років на Київщині: свідчать документи // *Сучасність*. 1993. № 7. С. 114-125.

¹⁴ *Пиріг Р.* Документи ДПУ як джерело з історії голодомору 1932–1933 рр. // *Голодомор 1932–1933 рр. як величезна трагедія українського народу: Матеріали Всеукр. наук. конф.* К., 2003. С. 57-60; *Його ж.* Документи Компартії України як джерело з історії голодомору 1932–1933 рр. // *Голодомор 1932–1933 років: основні дійові особи і механізми здійснення: Матеріали Другої міжнар. конф.* К., 2004. С. 143-151.

архівосховищах України¹⁵. На початок 2000-х рр. історіографія публікацій про Голодомор вже була настільки великою, що потребувала певних оціночних публікацій і Р. Пиріг був одним з перших дослідників документознавчої історіографії голоду 1932–1933 рр. та археографічного аспекту їхньої публікації¹⁶. Брав участь Руслан Якович і в полеміці, що не завершилася й зараз, про людські втрати України від голоду 1932–1933 рр.¹⁷.

Грушевськознавчі студії

Сучасне грушевськознавство, яке постає надзвичайно динамічним полем міждисциплінарної взаємодії, неможливо уявити без імені Руслана Яковича. Він є одним із тих небагатьох українських дослідників (назвемо тут також імена Я. Дашкевича, С. Білоконя, М. Брайчевського, О. Копиленка та ін.), що діяльно спричинилися до повернення Великого Українця на Батьківщину. Оскільки від перших грушевськознавчих студій історика минуло вже понад тридцять років, а його інтерес до постаті першого голови відродженої України відчувається й досі, доволі складно узагальнити поважний – кількісно і тематично – внесок ученого в одній публікації. Тому нижче спробуємо тезово окреслити головні напрямки грушевськознавчих зацікавлень Р. Пирога.

¹⁵ Пиріг Р. Джерельна база досліджень історії голодоморів в Україні // Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні: Матеріали наук. конф. Чернівці, 1994. С. 78-83; Його ж. Документи з історії голоду 1932–1933 рр. у вітчизняних архівосховищах // Український історичний журнал. 2003. № 5. С. 85-101.

¹⁶ Пиріг Р. Джерела з історії голодомору 1932–1933 років в Україні: археографічний сегмент // Український історик. 2008. № 3/4. С. 176-184.

¹⁷ Пиріг Р. Історичні джерела вивчення людських втрат в Україні під час голодомору 1932–1933 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К., 2003. Вип. 7. С. 244-249.

Насамперед звернемося до теоретичних рефлексій вченого над станом сучасного грушевськознавства. І хоча кількісно публікації з цієї проблематики не домінують у науковому доробку Руслана Яковича, втім вони є надзвичайно важливими для осмислення актуального стану та перспектив поступу молодшої міждисциплінарної галузі, адже поряд із працями засновника грушевськознавства Л. Винара присвячені теоретичним аспектам грушевськознавчої рефлексії. Так, з нагоди 130-річчя від дня народження М. Грушевського Р. Пиріг у кількох статтях висловив своє бачення кондиції та перспектив грушевськознавчого пошуку¹⁸. На широкому тлі становлення грушевськознавчої рефлексії протягом ХХ ст., дослідник виокремив напрямки, що першочергово потребують уваги дослідників. Серед них було названо видання епістолярію М. Грушевського, вивчення його теоретико-методологічних поглядів і громадсько-політичної діяльності, глибоке джерельне опрацювання найменш знаних періодів життєвого та творчого шляху, що врешті повинно уможливити створення академічної наукової біографії Великого Українця. Відзначимо, що протягом чверті століття, котрі минули від часу написання цієї статті, грушевськознавство значною мірою розвивалося в руслі запропонованих Р. Пирогом ідей. Згадаємо також, що згадані статті викликали цікаву термінологічну дискусію у середовищі грушевськознавців. Так, із критикою вжитих Р. Пирогом понять «вітчизняні історики» і «вітчизняне грушевськознавство» виступив засновник цієї галузі Л. Винар. На його справедливе переконання, більш коректними з наукового погляду є поняття «українські історики-грушевськознавці» та «українське грушевськознавство»¹⁹.

¹⁸ Пиріг Р. Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 71-83.

¹⁹ Винар Л. Вступ до науки грушевськознавство // Український історик. 1996. № 1-4. С. 19-20.

До теоретичних проблем підготовки академічної біографії М. Грушевського Р. Пиріг звертався і в своїх пізніших публікаціях, зазвичай приурочених до ювілейних дат автора «Історії України-Руси». Відзначаючи швидкий поступ у кількісному та якісному зростанні грушевськознавчої літератури, дослідник щоразу окреслював найбільш перспективні з його погляду напрямки дослідницького пошуку. Так, у 2003 р. до маловивчених грушевськознавчих проблем Р. Пиріг слушно відніс еміграційний та останній московський періоди, а також роки симбірсько-казанського заслання²⁰. Слід відзначити, що й до сьогодні ці проблеми надалі найменш знані для грушевськознавців, що відчутно гальмує створення панорамного життєпису М. Грушевського.

У дещо пізнішій публікації до названих проблем Р. Пиріг додає важливість вивчення духовного світу М. Грушевського, його участі у масонському русі, детального вивчення обставин трагічної смерті історика тощо²¹. При цьому дослідник закликає сучасних грушевськознавців до коректності при залученні постмодерних методологічних технік до аналізу особистості видатного вченого. Слушно також, на нашу думку, Руслан Якович вказав на спонтанність і несистемність грушевськознавчого пошуку в сучасній Україні, спричиненого відсутністю будь-якої координації діяльності дослідників по статі автора «Історії України-Руси». В цьому аспекті Р. Пиріг кількаразово ініціював створення Державної комісії з вивчення спадщини М. Грушевського, що мала би стати авторитетним міжвідомчим консультативно-дорадчим і координа-

²⁰ Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: проблеми створення академічної біографії вченого // Біографістика в контексті сучасних історіографічних досліджень. Харківський історіографічний збірник. Вип. 6. Х., 2003. С. 44.

²¹ Пиріг Р. Проблеми підготовки наукової біографії М. Грушевського // Український історичний журнал. 2005. №4. С. 178-190.

ційним центром. Така комісія, на жаль, не створена й до сьогодні.

Найбільший внесок Р. Пирога у сучасне грушевськознавство полягає у всебічному вивченні ним останнього десятиліття життя та діяльності видатного історика. Цій проблемі присвячена більшість грушевськознавчих праць вченого: докторська дисертація²², монографія²³, десятки археографічних публікацій, статей та рецензій. Насамперед, декілька слів скажемо про внесок дослідника в археографічне опрацювання проблеми пізньоеміграційної та радянської сторінок біографії автора «Історії України-Руси». Саме Руслан Якович віднайшов та опублікував надзвичайно важливі для розуміння еволюції суспільно-політичного світогляду М. Грушевського еміграційної доби його листи до Х. Раковського, С. Косіора, В. Затонського та інших відомих діячів радянської держави. Споряджені змістовними передмовами, котрі вводять читача в контекст обговорюваних у листах подій, ці публікації сприяли докорінному перегляду численних міфологізованих сторінок біографії М. Грушевського. Відзначимо також, що займаючись активним пошуком та удоступненням масовому читачеві матеріалів до життєпису видатного вченого, віднайдених у першу чергу в зібраннях Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Р. Пиріг уклав загальний опис архівної грушевськіани в ньому²⁴.

Своєрідним підсумком археографічної грушевськіани Р. Пирога можна вважати підготовлений під його керівництвом

²² *Пиріг Р. Я.* Життя і діяльність М.С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920–1930 ті рр.). Автореф. д-ра ... іст. наук. К., 1994. 37 с.

²³ *Пиріг Р. Я.* Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). К., 1993. 198 с.

²⁴ *Пиріг Р. Я.* Грушевськіана у фондах архіву [ЦДАГО України] // Архіви України. 1996. № 1-3. С. 12-15.

збірник документів «Михайло Грушевський: між історією і політикою (1920–1930 рр.)», що в короткому часі перетворився на настільну книгу для дослідників українського інтелектуального життя на підрадянських землях у 20–30-х роках ХХ ст.²⁵. За складом і походженням документи збірника можна поділити на кілька груп. Перша – матеріали органів державно-партійного керівництва УСРР – Політбюро ЦК КП(б)У, ВУЦВК, Наркомосу, ДПУ та інших. Вони висвітлюють лінію верхівки правлячої партії, її репрезентантів в Україні щодо М. Грушевського як ідейного антипода, визначного вченого-реемігранта, показують численні спроби використання історика у своїх політичних цілях, механізм упокорення національної інтелігенції.

Друга група – це документи про діяльність М. Грушевського на чолі історичної секції ВУАН, його листування з офіційними і приватними особами. Ці матеріали дозволяють уявити масштабність наукової, організаційної діяльності вченого по розгортанню історичних досліджень, плеканню наукової школи, відстоюванню власної концепції українського історичного процесу. Основою для збірника стали фонди згаданого ЦДАГО України, але містяться також документи з Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву Служби безпеки України, Інституту архівознавства та Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Опубліковані у збірнику сто вісім документів помітно вплинули на переосмислення місця та ролі М. Грушевського в процесі українського національного відродження, у ході гострої ідеологічної боротьби в Україні 20–30-х років. Цінним додатком до збірника став список наукових праць М. Грушевського та редагованих

²⁵ Михайло Грушевський: між історією і політикою (1920–1930 рр.). Зб. документів і матеріалів. Упор.: Р. Пиріг (керівник), Т. Т. Гриценко, О. С. Рубльов, А. А. Соловйова. К., 1997. 183 с.

ним робіт, виданих історичною секцією ВУАН у 1925–1931 рр., що уперше настільки повно презентував наукову спадщину вченого останнього десятиліття. Органічною частиною збірника стала також коротка біохроніка життя та діяльності історика за 1924–1934 рр.

Віднайдений та опрацьований автором розлогий джерельний матеріал став підґрунтям для написання узагальнюючої праці про радянське десятиліття життя та діяльності М. Грушевського. Ця книга була першим і досі залишається практично єдиним за кількістю зауважених проблем опрацюванням найбільш трагічної сторінки біографії автора «Історії України-Руси». Про новаторський характер монографії Р. Пирого вже неодноразово було сказано у рецензіях Ф. Шевченка, О. Копиленка, Ю. Шаповала, тож ми лише коротко зупинимося на її провідних ідеях. Насамперед відзначимо, що в книзі дослідник уперше в історіографії комплексно реконструював мотиви та причини повернення М. Грушевського на Батьківщину. Віддавши належне попереднім дослідникам цієї проблеми, Р. Пиріг на підставі різноманітних джерел офіційного та приватного походження відтворив процес поступового визрівання в свідомості видатного історика планів повернення в радянську Україну. Деконструюючи міфи, що зродилися в діаспорному грушевськознавстві, дослідник майстерно показує те, як на перетині дії численних чинників – складної ситуації в українському емігрантському середовищі, заходів більшовицького керівництва по розколу українських політичних сил на вигнанні та багатьох особистих проблем М. Грушевського психологічного та матеріального характеру, у нього виникло та зміцніло переконання повернутися на Батьківщину, щоби ціною упокорення власних політичних амбіцій отримати можливість продовжити справу всього життя.

Книга постає насиченою в інформаційному плані та оригінальною за висловленими спостереженнями спробою пано-

рамного погляду на один із найскладніших етапів біографії М. Грушевського. При цьому авторові вдається бути доволі об'єктивним при характеристиці історичних постатей і не піддатися зрозумілій спокусі стати на позицію героя дослідження при оцінці тогочасних подій. Р. Пиріг висловлює своє аргументоване – засноване на критичному аналізі невідомих перед тим численних джерел – бачення ключових моментів порушеної в книзі проблеми. В цілковито новому світлі постають емоційно обговорювані в українській історіографії ХХ ст. факти науково-організаційної праці М. Грушевського в історичних установах ВУАН, його непрості взаємини з республіканським та союзним керівництвом, протистояння всередині Академії, наростання репресій стосовно самого вченого та очолюваних ним установ тощо. Цілковито новим словом у розробці піднятої проблеми слід вважати, наприклад, з'ясування маніпуляцій радянського керівництва на темі можливого президентства історика у ВУАН, реконструкцію відзначення шістдесятилітнього ювілею вченого, відтворення подій арешту та перебігу слідства над М. Грушевським, його московського заслання і обставин трагічної загибелі²⁶. Цілковито органічно у книзі виглядає розділ про долю Грушевських після смерті патріарха родини. Важливий інформаційний потенціал несе в собі й укладений автором список перших грушевськознавчих публікацій, що з'явилися у пізньоперебудовній та незалежній Україні.

²⁶ Див. також: *Пиріг Р. Я.* Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою // Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 4-18; Його ж. Михайло Грушевський і Академія: нереалізоване президентство (1924–1928 рр.) // Вісник Президії НАНУ. 2016. № 7. С. 3-18; *Його ж.* Відзначення ювілею Михайла Грушевського 1926 року в контексті подальшої долі вченого // Архіви України. 2016. № 5. С. 7-19.

Самостійну наукову вартість мають висновки до книги. В них Р. Пиріг не лише традиційно підводить підсумки, але й окреслює перспективи подальшого грушевськознавчого пошуку у річищі обговорюваних у книзі проблем. Вкотре він наголошує на необхідності організації колективних міждисциплінарних студій над вивченням життя і творчості М. Грушевського, утворення відповідного координаційного центру з широкими повноваженнями та можливостями, в тому числі й фінансовими. Це, як слушно наголосив Р. Пиріг, повинно уможливити підготовку ґрунтовної академічної біографії видатного вченого і політика. Підняв дослідник також питання важливості заснування музеїв М. Грушевського у містах, пов'язаних з його біографією. Ця проблема на сьогодні, як відомо, вирішена лише на рівні Львова та Києва.

Поряд із ґрунтовним вивченням радянського десятиліття життя М. Грушевського, Руслан Якович у контексті своїх наукових зацікавлень, пов'язаних з добою Визвольних змагань, опрацював й інші малознані сторінки біографії видатного вченого. Так, він уперше комплексно реконструював взаємини очільників Центральної Ради та представників німецького військового командування в лютому–квітні 1918 р.²⁷ Перу дослідника належить і перша спроба цілісного відтворення життєвих колізій М. Грушевського в добу гетьманату Павла Скоропадського²⁸.

Дослідник також ініціював студії над багатьма наскрізними проблемами творчої спадщини автора «Історії України-Руси». Так, на сторінках декількох статей Р. Пиріг звернувся до теми

²⁷ Пиріг Р. Я. Центральна Рада й німецьке військово командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий–квітень 1918 р.) // Український історичний журнал. 2007. № 2. С. 47-63.

²⁸ Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: «...жив у Києві інкогніто» // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К., 2011. Вип. 6. С. 5-20

становлення та еволюції федералістичної концепції М. Грушевського, чим фактично реактуалізував її осмислення на нових теоретичних засадах в сучасній україністиці²⁹. Важливим у контексті розширення проблемних рамок сучасного грушевськознавства є й праці Руслана Яковича, присвячені аналізу внеску видатного вченого у розбудову концептуальних засад та організаційних структур історико-регіональних досліджень³⁰. В руслі названої проблеми Р. Пиріг докладно опрацював краєзнавчі та публіцистичні студії М. Грушевського, присвячені його малій батьківщині – старовинному українському регіону Холмщині³¹.

Поряд із всебічним опрацюванням поодиноких періодів життєвого шляху М. Грушевського, Руслан Якович у діяльний спосіб долучився до створення його цілісної біографії. І тут у першу чергу слід сказати про укладену разом із В. Верстюком біохроніку життя та діяльності Великого Українця³². Незважаючи на неповноту наведеної у праці інформації, спричинену насамперед зародковим станом грушевськознавства в Україні (про що самі автори написали у передмові), це була перша (і до нашого часу єдина) в історіографії спроба такого роду важливого грушевськознавчого видання.

²⁹ Пиріг Р. Я. Ідея федералізму в державницькій концепції М. Грушевського // Студії з архівної справи та документознавства. Вип. 13. 2005. С. 188-192.

³⁰ Пиріг Р. Я. Організація М. С. Грушевським історико-регіональних досліджень (1924–1931) // Студії з архівної справи і документознавства. Т. 9. К., 2003. С. 52-56.

³¹ Пиріг Р. Проблема Холмщини у публіцистичних працях Михайла Грушевського (1905–1918) // Pogranicze: Obsesje Projekcje Projekty. Redakcja Monika Bednarczuk i Beata Kucharska. Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, 2007. S. 105-113.

³² М. С. Грушевський: Коротка хроніка життя і діяльності. Упор.: Р. Пиріг, В. Ф. Верстюк. К., 1996. 144 с.

Відзначився Руслан Якович і у важливій справі популяризації життя та діяльності М. Грушевського в широких читачьких колах. Так, його перу належить біографічний нарис про видатного історика, що з'явився в серії «Стозір'я. Бібліотека української родини: Історики. Державні діячі. Дипломати»³³. Написаний майстром слова, цей нарис у популярному ключі, але водночас цілком науково і, що не менш важливо критично-об'єктивно, знайомить читача з непересічною і суперечливою, як і ціла доба модерного українського відродження, постаттю М. Грушевського. Надзвичайно цікавим і пізнавальним є ілюстративне супроводження книги, що знайомить читача не лише з героєм книги, але і його оточенням та епохою. Відзначимо, що перу Руслана Яковича також належить біографічний нарис про історика, опублікований у російському журналі «Исторический архив» – це одна з небагатьох російськомовних грушевськознавчих публікацій³⁴.

Певною підсумковою працею Р. Пирого у дослідженні життєпису М. Грушевського стала ґрунтовна монографія «Михайло Грушевський: біографічний нарис», написана у співавторстві з Віталієм Тельваком³⁵. Відзначимо, що на сьогодні це найбільш об'ємна спроба реконструкції життєпису Великого Українця. На підставі різнопланового історіографічного і джерельного матеріалу автори спробували відійти від усталеної моделі біографії М. Грушевського. Так, у книзі показано особливості психологічних переживань ученого, відтворено щоденність його праці та приватне життя, складність взаємин

³³ Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський. К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2007. 63 с.

³⁴ Пирог Р. Я. *Мастера историографии: Михаил Грушевский (1866–1934)* // Исторический архив. Россия и Украина XVI–XX вв. 2002. № 4. С. 119-134.

³⁵ Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: «Либідь», 2017. 576 с.

із сучасниками тощо. Принциповим дослідницьким акцентом для авторів було створення життєпису автора «Історії України-Руси» в широкому контексті – на тлі тогочасних інтенсивних інтелектуальних пошуків і бурхливих подій українського минулого кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Авторський наратив супроводжує понад дві сотні зображень, що дозволяють читачеві зануритися в атмосферу доби Грушевського.

Цікавими є також студії Р. Пирога над рецептивною грушевськіаною. При цьому, на відміну від багатьох своїх колег, зосереджених на вивченні історіографічних дискусії кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., Руслан Якович проаналізував цікаву проблему усвідомлення історичної постаті М. Грушевського в українському суспільстві за доби незалежності. Аналізуючи різнопланову літературу (історіографічні опрацювання, полемічні тексти, матеріали соціологічних опитувань тощо) сучасний вчений відтворив складний процес повернення автора «Історії України-Руси» до наших сучасників³⁶.

Помітним є внесок Руслана Яковича і в дослідження життєвого та творчого шляху найближчого оточення М. Грушевського. Ці його праці також нерідко були першою спробою окреслити нові дослідницькі поля. Тут у першу чергу назвемо змістовні статті, присвячені доньці видатного вченого Катерині³⁷, брату Олександрю³⁸, племіннику Сергію Шам-

³⁶ *Пиріг Р. Я.* Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті // Михайло Грушевський: студії і джерела. Книга 2. К., 2019. С. 218-225.

³⁷ *Пиріг Р. Я.* Катерина Михайлівна Грушевська // Зневажена Клію. К., 2005. С. 155-172.

³⁸ *Пиріг Р. Я.* Рідний брат Михайла Грушевського // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1994. № 1. С. 89-93.

раю³⁹. Написані на підставі незнаного архівного матеріалу, ці публікації становили фактично перші спроби біографії видатних представників українського інтелектуального життя першої третини ХХ ст., повертаючи їх з вимушеного багатолітнього забуття.

Поряд із дослідницькою, Руслан Якович активно долучився до критично-рецензійної та інформаційної діяльності у сфері наукового грушевськознавства. Його перу належать огляди найбільш резонансних книжкових новинок, присвячених постаті М. Грушевського. Для прикладу згадаємо відгук на появу первістка новітнього грушевськознавства – знаної праці О. Копиленка ««Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність». Назвемо також розлогу критичну рецензію на книгу відомого вченого, публіциста та письменника Володимира Мельниченка «Прапор України на Арбаті». В цій книзі центральний розділ відведений малознаним подіям перебування М. Грушевського у Москві протягом вересня 1916 – березня 1917 рр. Ще одна знакова для сучасного грушевськознавства праця – перша синтетична біографія видатного діяча авторства Ю. Шаповала та І. Верби – також не пройшла повз увагу Р. Пирого. Появу цієї книги дослідник слушно кваліфікував як завершення складного процесу повернення М. Грушевського на Батьківщину. Відзначимо, що Руслан Якович також був рецензентом багатьох новинок української грушевськiани. Серед останніх, для прикладу, згадаємо монографію В. Тельвака та В. Педича «Львівська історична школа Михайла Грушевського».

Своїми багатими знаннями з грушевськознавчої проблематики авторитетний дослідник охоче ділиться з молодшими колегами по цеху. Під його керівництвом було підготовлено

³⁹ *Пиріг Р. Я.* Сергій Вікторович Шамрай // Зневажена Клію. К., 2005. С. 508-515.

низку кандидатських дисертацій, в яких значною мірою присутні М. Грушевський та його доба. Для прикладу назвемо дисертаційні дослідження П. Притуляка («Політика Центральної Ради щодо війни, укладення і реалізації Брестського мирного договору (березень 1917 – квітень 1918 рр.)») та Г. Корольова («Автономістсько-федералістські погляди Михайла Грушевського: формування, втілення, трансформація»). Грушевськознавчій проблематиці значною мірою присвячені й докторські дисертації І. Матяш («Архівна наука і освіта в Україні 1917-го – 1930-х років») та В. Тельвака («Рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського в історичній думці кінця ХІХ – 30-х років ХХ століття»), де Р. Пиріг виступав як науковий консультант. Руслан Якович також нерідко опонує дисертаційні дослідження, присвячені грушевськознавчій тематиці (С. Панькової, І. Савчук, С. Журавльова та ін.).

Глибокий науковий інтерес до постаті М. Грушевського позначився і на педагогічній діяльності Руслана Яковича. Одним із перших в Україні Р. Пиріг розпочав читання авторського спеціального курсу, присвяченого грушевськознавчій тематиці. Кілька років поспіль він викладав спецкурс «Життя і діяльність Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934 рр.)» для студентів факультету міжнародних відносин Київського славістичного університету.

Дослідження Української Держави гетьмана П. Скоропадського

Про внесок Р. Пирога в дослідження Гетьманату П. Скоропадського вже писав професор Ярослав Калакура⁴⁰, ми лише акцентуємо деякі моменти цього напряму діяльності Руслана Яковича. Кількісно робіт про Українську Державу

⁴⁰ *Калакура Я.* Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній та зарубіжній історіографії // *Архіви України.* 2011. № 2-3. С. 263-274.

Руслан Якович створив більше, ніж про М. Грушевського, хоч в Україні він був одним з перших авторів книжки про голову Центральної Ради, а про П. Скоропадського почав писати трохи пізніше, і на початках статтями (першу книжку про гетьмана видав лише під кінець 2000-х рр.). Проте після 2008 р. він регулярно видавав монографії про П. Скоропадського, яких за десять років (2008–2018) вийшло аж чотири⁴¹. Ці книжки є ніби певними підсумками дослідження даної теми і включають в себе більшість статей, друкованих у низці спеціалізованих видань про Українську Державу П. Скоропадського. Можна стверджувати, що на сьогодні Руслан Пиріг є одним з найавторитетніших знавців Української Держави 1918 р. І не має, й не буде жодного дослідника, який би зміг обійтися без праць Руслана Яковича про Павла Скоропадського та його добу. Вони вже сьогодні складають золотий фонд скоропадськознавства, попри те, що є чимало дослідників визначного масштабу цього періоду (Юрій Терещенко, Тетяна Осташко, Георгій Папакін, Павло Гай-Нижник) й істориків війська УД (Ярослава Тинченко, Анатолій Буравченков, Кім Науменко). Проте, за охопленням проблематики, використанням нового джерельного матеріалу та вирішенням назрілих теоретико-методологічних завдань, творчість Руслана Пирога з зазначеної проблематики варто поставити на одне з перших місць.

Цікаво, що Р. Пиріг почав займатися П. Скоропадським і його державою практично паралельно з вивченням доби УНР

⁴¹ *Пиріг Я.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. К.: Інститут історії України, 2008. 209 с.; *Його ж.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К.: Інститут історії України, 2011. 336 с.; *Його ж.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К.: Інститут історії України, 2016. 518 с.; *Його ж.* Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. К.: Інститут історії України, 2018. 358 с.

і М. Грушевського. Перші його статті зі скоропадськознавства датуються вже початком 1990-х рр. Це дозволяє зробити припущення, що як легітиміст і прихильник консерватизму неklasичного зразку (а належність до партійної еліти можна кваліфікувати як схильність до консерватизму лівого типу), Руслан Якович підсвідомо намагався урівноважити радикалізм державотворення після 1991 р. пошуком аналогій між УНР та Українською Державою. Дихотомія М. Грушевський – П. Скоропадський не могла не захопити нашого головного архівіста 1990-х рр. Невдалі лівацькі дії республіканців М. Грушевського та його спільників промовляли йому на користь статечності і солідності старої державницької «гвардії» оточення П. Скоропадського. Так мислив колись В'ячеслав Липинський у 1920–1921 рр., коли розглядав Павла Петровича прапором гетьманського руху, але розчарувавшись у гетьмані у 1926–1928 рр., цілковито розірвав з останнім у наступні роки. Читаючи праці Р. Пирого, не перестаєш дивуватися його виключній чесності і слідуванню правді історії, його небажанню підлаштовуватися під наперед задану концепцію, не помітити неvigідний факт. Він не збочує на традиційну стежку політичного гетьманства, залишається науковцем, бачачи плюси і мінуси гетьманського режиму. Руслан Якович не боїться показувати негативні сторони діяльності гетьмана та його урядовців. Він розглядає політичний режим Гетьманату 1918 р. під кутом зору ментальності людей, які цю державу представляли й свідомісних орієнтирів цілого суспільства в Україні, виразником якого був П. Скоропадський та його урядовці.

Р. Пиріг вперше на новому джерельному матеріалі намагався дати речеву відповідь, що з себе являла Українська Держава під кутом зору діяльності і політичних настроїв її урядовців і передусім міністрів. Більше знані загалові були діячі національного спрямування, ключові міністри УД: міністр закордонних справ Д. Дорошенко, посол УД у Австро-

Угорщині В. Липинський та міністр освіти і науки М. Василенко. Про інших міністрів, військових, чиновників гетьманської канцелярії, близького оточення гетьмана не було майже нічого відомо не лише широкому загалові, але й фахівцям. Незнаними були біографії чиновників, що провадили канцелярію, були прем'єр-міністрами, керували фінансами, військом, транспортом. Внесок Р. Пирога у «персональний вимір» Гетьманату П. Скоропадського величезний. Він повернув з небуття таких осіб, як уособлення кабінету міністрів УД – Федір Лизогуб та його попередник на посаді, колоритна фігура гетьманського руху – Микола Устимович. Він писав про військового міністра Олександра Рогозу, видатного вченого фахівця з цукрової промисловості Соломона Франкфурта, що співпрацював з урядом і активно допомагав В. Вернадському у створенні Академії наук, міністра внутрішніх справ Ігоря Кістяківського, міністра транспорту М. Бутенка тощо.

Окремо Р. Пиріг докладно розбирає військову еліту Української Держави⁴². Пише про керівника канцелярії гетьмана генерал-майора Володислава Дашкевича-Горбацького, заступника військового міністра Олександра Лігнау та ін. Руслан Якович підтверджує усталену думку істориків УНР про те, що ментально військовий генералітет УД та середнє офіцерство були політичними росіянами та ще й монархістами, попри українське походження деяких з них. І у Збройних силах УД вони передусім були найманцями, що шанували іншу вітчизну. Історик слушно зазначає, що «для монархічно налаштованого офіцерства збройні сили УД стали вимушеним і тимчасовим притулком... Присяга на вірність УД, уже третя в їхній військовій кар'єрі, не стала таким потужним моральним

⁴² Пиріг Р. Військова еліта Української Держави: еволюція політичних лояльностей // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 46-67.

імперативом, якою була перша – «цареві і Батьківщині»⁴³. Р. Пиріг відверто говорить, що свідомих українців в керівництві військових структур держави П. Скоропадського було зовсім небагато: О. Греків, В. Петрів, О. Осецький, П. Єрошевич. Тобто ті командири, які перейшли під час повстання проти гетьмана на бік Директорії. Військова еліта, як власне і цивільна, усвідомлювала, на думку Р. Пирога, безперспективність новітнього гетьманського проєкту, а своє майбутнє пов'язувала з Добровольчою армією А. Денікіна та відродженою Російською імперією. Звісно, сподіватися від цієї армії беззавітної служби українським ідеалам і війни до загину з російським супротивником не доводилося. Бо, зрештою, не кількість, а військовий дух вирішує успіх боротьби за перемогу. Тому й 60-тисячна армія С. Петлюри, що складалася з добровольців-селян (але свідомих українців) перемогла таку ніби солідну за кількістю 200-тисячну (принаймні за планами розвитку) армію Української Держави. А увесь офіцерський склад за рідкісним виключенням опинився в російській білогвардійській армії А. Денікіна.

Руслан Пиріг – один з найкращих коментаторів «Спогадів» Павла Скоропадського. Він присвятив десяток статей різним сторонам світогляду гетьмана: його ставленню до лівих партій, російських сил, німців та австрійців, його відношенню до понять «свідомий українець» та «истинный житель украинской земли». Він розбирає систему ментальних орієнтирів гетьмана, розкриває термінологічні поняття, вживані Павлом Петровичем у спогадах. Приміром, Р. Пиріг тлумачить ставлення гетьмана до галичан⁴⁴. Бо ж не секрет, що політична

⁴³ Там само. С. 65.

⁴⁴ *Пиріг Р.* Галичани у рецепції Павла Скоропадського: реконструкція за спогадами гетьмана // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2009. № 18. С. 284-288.

підготовка до будівництва своєї національної держави західних українців була вищою за «настоящих» українців – мешканців Російської імперії. Проте, галичан гетьман не сприймав за дійсних українців. Західні українці занадто, на думку гетьмана, отруєні польським духом і австрійським вихованням, а отже не є зрозумілими для східних українців. Для останніх ближчими були росіяни. Тому, відзначає Р. Пиріг, «галичанин» у спогадах П. Скоропадського має негативну конотацію. Для нього українська спільна свідомість, вихована в Західній Україні за допомогою наддніпрянців М. Драгоманова, П. Куліша і М. Грушевського – це «галиційское направление», «галицкая ориентация», «галицкая закваска». Руслан Якович констатує, що ці терміни вживаються в спогадах гетьманом «не у сенсі територіальному, етнічному, а насамперед для характеристики шовіністичного, антиросійського ідейного напрямку»⁴⁵. Отже, відзначає історик, для гетьмана «галичанами» були не лише люди за походженням, що мешкали у південно-західній Україні, але й наддніпрянські діячі, лідери українського руху В. Винниченко, С. Петлюра, Д. Дорошенко. На жаль, Руслан Якович не коментує цих визначень гетьмана, через що у читача може скластися враження, що дійсно М. Грушевський або інші універсали-демократи були «шовіністами» і «антиросійщиками». Що є нонсенсом і свідчить про національну недовихованість самого П. Скоропадського. Останній в часах гетьманування мав досвід спілкування з дійсно шовіністично налаштованими Д. Донцовим та М. Міхновським, яких він, попри це, наполовину сприймав позитивно через праві погляди. В цих моментах свідомості і залягало найбільше політичне протиріччя держави П. Скоропадського, яка провіщала самостійність України, а в душі кожного керівника її жевріла мрія про максимум федеративне

⁴⁵ Там само. С. 285.

існування в межах російської монархії. Руслан Якович слушно зазначає, що визначати політичний лад Української Держави як монархічний немає підстав. Це була радше військово-консервативна м'яка диктатура.

Р. Пиріг тонко звертає увагу на те, хто для гетьмана був «здоровим українцем». Таких було небагато і навіть російськоцентричний, але поміркований українець Микола Василенко до такої когорти не входив. Для П. Скоропадського такими були «люди без шовінізму» П. Дорошенко, Я. Новицький і Ф. Лизогуб – типові малороси. Але й відверті російські шовіністи як Ф. Келлер Павлу Петровичу явно не імпонували.

Розбираючи ментальні установки П. Скоропадського, Руслан Якович зазначає, що для нього важливо було, щоб людина в жодному разі не відкидала спільну російську культуру «О. Пушкіна і Л. Толстого», щоб їй не чужа була російська література. Отже, саме амбівалентна російсько-українська ментальність була сподіваним позитивом державного діяча УД. Р. Пиріг багато місця у своїх студіях приділяє проблемам національної самоідентифікації еліти Гетьманату⁴⁶. Він дає влучну їй характеристику, говорячи, що «в її основу були покладені консервативно-ліберальні цінності, базовані на приматі права приватної власності, а також територіальний патріотизм, толерантний до російської духовно-культурної спадщини». Гадаємо, що таку характеристику можна дати П. Скоропадському часів еміграції та членства в УСХД, бо територіалізм гетьмана в часах УД мав розмиті національні риси, і не співпадав з територіалізмом В. Липинського, що трактував його в дусі української політичної нації на основі української, а не російської культури. П. Скоропадський хотів

⁴⁶ Пиріг Р. Правляча еліта Української Держави 1918 року: проблеми національної ідентифікації // Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 7. С. 48-55.

розтягнути момент української культурної націоналізації на невизначено тривалий час, що радше б зафіксувало ту політичну і культурну амбівалентність на користь Росії назавжди, ніж призвело до українізації еліти. Павло Петрович хотів висунути український націоналізм, але не на шкоду російським культурним починанням і не виховуючи ненависті до Росії, підкреслює Р. Пиріг. А це було політичною наївністю, коли хотіти будувати Україну як самостійну державу.

Руслан Пиріг подає не в одній своїй роботі про УД висновкові міркування про характер і політичну сутність держави гетьмана П. Скоропадського. До чеснот його робіт треба віднести те, що історик дивиться на цю державу не як сталий конструкт, а структуру, що піддавалася змінам і генезі. Він дивиться на УД як на консервативний проєкт українського національно-визвольного руху, що давав змогу активізувати в середовищі типових російських політиків дореволюційного часу, навіть серед чорносотенців і великодержавників, у їх «дихотомній свідомості український компонент». Руслан Якович не намагається накрити усіх симпатиків Гетьманату мокрим рядом «малоросійства». А відзначає, що в останньому нема лише суцільного негативу, а «малоросійське» майже до кінця ХІХ ст. було синонімом «українського». Отже, ця трансформація від малоросійського до українського тривала і в часах самої Української Держави.

Р. Пиріг підкреслює вузьку соціальну базу Гетьманату, тому П. Скоропадському доводилося лавірувати між нечисленними симпатиками української консервативної ідеї та масою відданих прихильників «єдиної і неподільної». В цьому і були причини появи федераційної Грамоти гетьмана. Впала сила, яка вимагала від нього самостійної політики — німецький кайзер, а політичною силою, яка підпирала П. Скоропадського, була російська кадетська партія, що готова була погодитися лише на федерацію. Відцентровий національний кадетський рух (Д. Григорович-Барський, Я. Імшенецький,

В. Вернадський) лише зароджувався. Федералізм П. Скоропадського, відзначає Р. Пиріг, був іманентно закладений у самій природі роздвоєної лояльності гетьмана, співіснуванню української і російської ментальних засад.

Р. Пиріг пояснює успіхи держави П. Скоропадського в культурно-освітній сфері, і з цим не можна не погодитися, кількома чинниками: 1) напрацюваннями попередньої республіканської влади; 2) конструктивом опозиційної критики Національного Союзу; 3) тиском німецької влади, що побоювалася російських впливів; 4) поміркованою політикою українізації самої УД. Отже, серед плюсів Р. Пирога як дослідника Гетьманату є його бажання не протиставляти УНР Українській Державі, а бачити між ними генетичний зв'язок як однієї національної державності, але в різних ідеологічних формах її існування.

Р. Пиріг багато місця у своїх дослідженнях приділив проблемі ставлення П. Скоропадського до російського монархізму в Україні⁴⁷ та до німецьких й австрійських військ. Ставлення до російських право-монархічних сил було складним, відзначає історик, і його визначали кілька чинників: 1) необхідність орієнтації на Центральні Держави на противагу Антанті і Добровольчій Армії з боку російських монархістів; 2) спільність завдань з білим рухом по боротьбі з більшовизмом; 3) вплив монархістських великодержавних настроїв в середині України. Поразка Німеччини у війні та перемога Директорії означали ліквідацію міжнародного фронту і сприяли відтоку російських сил різних напрямів на Дон до А. Денікіна.

Зі з'ясування ставлення до Української Держави австро-німецьких політичних і військових сил впливає і важливе теоретичне завдання про визначення характеру взаємин Ні-

⁴⁷ *Пиріг Р.* Гетьманат Павла Скоропадського і російський монархічний рух в Україні // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. 2010. Вип. 5. С. 177-206 .

меччини, Австро-Угорщини та Української Держави. Традиційно в російсько-радянській історіографії ці взаємини оцінювалися лише під кутом зору поняття окупації. Руслан Пиріг вважає, що «аналіз відносин України з Центральними Державами 1918 р. дає підстави для оцінки майже річного перебування на її території німецьких і австрійських військ як нетипової окупації»⁴⁸. В добу незалежності цей термін централістичної історіографії російського зразку виглядає як анахронізм. Бо війська Німеччини і Австро-Угорщини прийшли в Україну на підставі Берестейської угоди з УНР. Це було першим визнанням незалежності України на міжнародному рівні. Продовжуючи визнавати прихід німецької військової допомоги для боротьби з російсько-більшовицькою агресією як окупацію, українські історики фактично заперечують і проголошення своєї незалежності й інтервенцію червоної Росії проти України.

Проте, Р. Пиріг вважає, що від терміну «окупація» повністю відмовлятися не можна. Спроба в «Енциклопедії історії України» відійти від цього терміну на користь «військового контролю» Руслан Якович вважає недоцільним. На його думку, «він не має достатніх наукових підстав, бо є неадекватним «тогочасній правовій, адміністративній, економічній практиці Центральних держав поняттям, а поняття «військовий контроль» значно звужує сутнісні характеристики цього складного явища та суперечить усталеній історіографічній традиції»⁴⁹. Історіографічна ж традиція є в своїй суті імперською російською традицією сприймання України як частини «руського» культурно-політичного простору. Українські істо-

⁴⁸ Пиріг Р. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація. С. 36.

⁴⁹ Пиріг Р. Німецько австрійська окупація України 1918 р. До питання про термінологічну невизначеність // Український історичний журнал. 2013. № 3. С. 30.

рики цілком слушно і виправдано відмовилися від традиційних радянських термінів «Киевская Русь», «гражданская война», «Великая отечественная» і т.п. З цього розряду є і термін «німецька окупація».

Автор у переважній частині тексту своєї книги про зовнішні взаємини Української Держави переконливо доводить, що німці намагалися усю свою політику провадити через українські державні органи, а не окупаційне військо й адміністрацію. Але Р. Пирога переконує в окупаційній сутності режиму той факт, що самі німецькі чинники у внутрішній документації вживали це поняття по відношенню до України. Між тим як ключовим, на наш погляд, є міркування, а чи була зацікавлена Україна в німецькій присутності на нашій землі у 1918 році? Чи був би можливий державотворчий поступ в УНР і УД без присутності німецького війська? Напевно, що ні. Автор, на жаль, не навів дані про те, як ставилися до присутності німецького війська прибалтійські нації і Фінляндія. А також, чи вважати окупацією перебування російської червоної армії у 1919–1921 рр. в Україні. Бо ж якраз таке перебування не менше заслуговує на визначення «окупація», хоч формально існував оперетковий харківський український більшовицький уряд. Але його залежність від Москви була куди більша, ніж залежність урядів УНР та УД від Берліна і Відня. Говорити про практику світового міжнародного права по відношенню до України важко, бо вона на 1918 рік ще починала складатися на незалежну державу, а не була нею де-факто, принаймні, як ті ж Польща або Чехо-Словаччина.

На наш погляд, питання визначення характеру відносин між Україною з однієї сторони, та Німеччиною і Австро-Угорщиною, з іншої – це питання майбутніх теоретичних домовленостей між українськими істориками. Термін же «окупація» має виразні негативні контамінації по відношенню до України, передусім, і не бажаний для вживання в сучасній

українській історіографії. Більш відповідними, на наше переконання, є «військова присутність», «військово-політичне домінування» тощо.

* * *

У підсумку відзначимо, що підводити підсумки різноплановій творчій праці Руслана Яковича вочевидь зарано – він і надалі перебуває у вирі наукового життя України, демонструючи гідну подиву та наслідування конференційну, пошукову та публікаторську активність. Праці Руслана Пирога, що нерідко були першими кроками у вивченні багатьох аспектів складної доби модерного національного відродження, внаслідок свого солідного джерельного підґрунтя, глибокого та оригінального осмислення проблем вже стали хрестоматійними, адже без них неможливе жодне серйозне дослідження про українське минуле першої третини ХХ століття. Знаємо, що чимало творчих планів чекають на своє втілення. Тож щиро зичимо Руслану Яковичу життєвої наснаги і нових звершень!

*Ihor HYRYCH,
Vitalii TELVAK*

Historian Ruslan Pyrih: A Sketch of the Biography

***Abstract.** This study presents diverse scientific biography of Ruslan Pyrih, his archival publications, historical source studies, works on the story of the Holodomor, as well as research on Hrushevsky and Skoropadsky. The methodology has interdisciplinary dimension: The structural-functional systemic analysis of historiographical facts, the comparative-historical method, methods of periodization, classification and typology. The novelty of this paper is an attempt of the comprehensive analysis of the historiographical work of Ruslan Pyrih. The article concludes the significant contribution of Ruslan Pyrih to the development of the Archive Service of Ukraine, his activity on providing materials of Communist Party archival*

funds for researchers. It has proven that historian paid attention to the historical source aspects and he has introduced into historiography key sources of the Communist regime in Ukraine (for example, the “Special Folder” of the Central Committee of the Communist Party). It also has covered Pyrih’s contribution to the study and publication of the archival sources of the Holodomor of 1932-1933. He was one of the first researchers of documentary historiography of the Holodomor of 1932-1933. It has been emphasized that Ruslan Pyrig contribution to shaping of the contemporary Hrushevskyyi studies is essential. His studies have provided valuable insights on the emigration and Soviet periods of Mykhailo Hrushevskyyi’s life and activity. Pyrih has also presented studies on the Hetmanate Ukraine in 1918. The historian has conducted studies on the relations between Ukraine and the Central Powers, the personal dimension of the Hetman’s government, the values of P. Skoropadsky and his entourage etc. Ruslan Pyrih has been interested in the educational process, so in his creative heritage there are many educational and methodological works on archival science and Hrushevskyyi studies.

Keywords: *Ruslan Pyrih, archival publications, historical source studies, study of the Holodomor, Hrushevskyyi Studies, Hetmanate Ukraine of 1918.*

References

1. Vynar, L. (1996). Vstup do nauky hrushevskoznavstvo. *Ukrainskyi istoryk*, 1-4, 19-20. [in Ukrainian].
2. Pyrih, R. Ya. / Uporiad. (1990). Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv. Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1990. [in Ukrainian].
3. Pyrih, R. Ya. / Uporiad. (2007). Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].
4. Kalakura, Ya. (2011). Novi pidkhody do vysvitlennia hetmanatu Pavla Skoropadskoho v suchasni ta zarubizhnii istoriohrafii. *Arkhivy Ukrainy*, 2-3, 263-274. [in Ukrainian].
5. Kulchytskyi, S. (2011). Vnesok Ruslana Pyroha u doslidzhennia istorii Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini: movoiu dokumentiv. *Arkhivy Ukrainy*, 2-3, 275-289. [in Ukrainian].
6. Pyrih, R. & Verstiuk, V. (1996). *M. S. Hrushevskyyi: Korotka khronika zhyttia i diialnosti*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Pyrih, R. Ya. / Uporiad. (1997). *Mykhailo Hrushevskyyi: mizh istoriieiu i politykoiu (1920–1930 rr.)*. Zb. dokumentiv i materialiv. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Pyrih, R. (2001). Arkhivist, pedahoh, uchenyi. *Problemy arkhivoznavstva i dzhereloznavstva: Zb. nauk. pr. do 90-richchia vid dnia narodzhennia prof. V. I. Strelskoho*, 4, 4-5. [in Ukrainian].
9. Pyrih, R. (1996). Arkhivne budivnytstvo v Ukraini: problemy naukovooho zabezpechennia. *Aktualni problemy rozvytku arkhivnoi spravy v Ukraini: Dop. ta povidoml. nauk. konf.*, 92-96. [in Ukrainian].
10. Pyrih, R. (2008). Viiskova elita Ukrainskoi Derzhavy: evoliutsiia politychnykh loialnosteï. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 46-67. [in Ukrainian].
11. Pyrih, R. (2009). Halychany u retseptsii Pavla Skoropadskoho: rekonstruktsiia za spohadamy hetmana. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 18, 284-288. [in Ukrainian].
12. Pyrih, R. (2010). Hetmanat Pavla Skoropadskoho i rosiiskyi monarkhichnyi rukh v Ukraini. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*, 5, 177-206. [in Ukrainian].
13. Pyrih, R. (1993). Holodomor 1932–1933 rokiv na Kyivshchyni: svidchat dokumenty. *Suchasnist*, 7, 114-125. [in Ukrainian].
14. Pyrih, R. (2008). Dzherela z istorii holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini: arkheohrafichnyi sehment. *Ukrainskyi istoryk*, 3/4, 176-184. [in Ukrainian].
15. Pyrih, R. (1994). Dzherelna baza doslidzhen istorii holodomoriv v Ukraini. *Pamiati zhertv radianskykh holodomoriv v Ukraini: Materialy nauk. konf.* Chernivtsi, 78-83. [in Ukrainian].
16. Pyrih, R. (1999). Dokumenty «okremoi papky» TsK KP(b)U yak istorychne dzherelo. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 3/4, 331-343. [in Ukrainian].
17. Pyrih, R. (2003). Dokumenty DPU yak dzherelo z istorii holodomoru 1932–1933 rr. *Holodomor 1932–1933 rr. yak velychezna trahediia ukrainskoho narodu: Materialy Vseukr. nauk. konf.* Kyiv, 57-60. [in Ukrainian].
18. Pyrih, R. (2003). Istorychni dzherela vyvchennia liudskykh vtrat v Ukraini pid chas holodomoru 1932–1933 r. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 7, 244-249. [in Ukrainian].
19. Pyrih, R. (2009). Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921rokiv*, 4, 31-58. [in Ukrainian].

20. Pyrih, R. (2013). Nimetsko-avstriiska okupatsiia Ukrainy 1918 r. Do pytannia pro terminolohichnu nevyznachenist. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 30-35. [in Ukrainian].
21. Pyrih, R. (2013). Pravliacha elita Ukrainskoi Derzhavy 1918 roku: problemy natsionalnoi identyfikatsii. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 7, 48-55. [in Ukrainian].
22. Pyrih, R. (2007). Problema Kholmshchyny u publitsystychnykh pratsiakh Mykhaila Hrushevskoho (1905-1918). *Pogranicze: Obsesje-Projekcje-Projekty*. Redakcja Monika Bednarczuk i Beata Kucharska. Chełm, 105-113. [in Ukrainian].
23. Pyrih, R. (2005). Problemy pidhotovky naukovoï biohrafii M. Hrushevskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 178-190. [in Ukrainian].
24. Pyrih, R. (2001). Suchasni tendentsii arkhivnoho budivnytstva. *Arkhiv. Dokument. Istorii. Suchasnist*. Odesa, 14-17. [in Ukrainian].
25. Pyrih, R. (1999). Fondy i kolektsii Muzeiu Vyzvolnoi borotby Ukrainy u Prazi v skladi dokumentiv Tsentralnogo derzhavnogo arkhivu hromadskykh obiednan Ukrainy. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy : problemy, zavdannia, perspektyvy*, 12, 77-87. [in Ukrainian].
26. Pyrih, R. Ya. (2000). Peredmova. *Mykhailo Rubach : arkhivist, istoryk, pedahoh*. Kyiv, 5-7. [in Ukrainian].
27. Pyrih, R. Ya. (1990). «Sprava» Yuriiia Kotsiubynskoho. *Marshrutamy istorii*. Kyiv, 318-328. [in Ukrainian].
28. Pyrih, R. Ya. (1989). Avtobiohrafiiia M. O. Skrypnyka. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 36-43. [in Ukrainian].
29. Pyrih, R. Ya. (2007). *Arkhivoznavstvo: Navchalno-metodychnyi kompleks dlia studentiv Instytutu slavistyky ta mizhnarodnykh vidnosyn*. Kyiv. [in Ukrainian].
30. Pyrih, R. Ya. (2016). Vidznachennia yuvileiu Mykhaila Hrushevskoho 1926 roku v konteksti podalshoi doli vchenoho. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 7-19. [in Ukrainian].
31. Pyrih, R. Ya. (2018). *Vidnosyny Ukrainy i Tsentralnykh derzhav: netypova okupatsiia 1918 roku*. Kyiv. [in Ukrainian].
32. Pyrih, R. Ya. (2009). Dzherela z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: suchasnyi arkhеоhrafichnyi sehment. *Kamianets-Podilskyi – ostannia stolytsia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky: Materialy Vseukr. nauk. konf.* Kamianets-Podilskyi, 21-26. [in Ukrainian].
33. Pyrih, R. Ya. (2011). Dzherela z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: arkhivnyi sehment. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 108-121. [in Ukrainian].

34. Pyrih, R. Ya. (2011). Dzherela z istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: periodychna presa. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 66-78. [in Ukrainian].
35. Pyrih, R. Ya. (2016). *Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir*. Kyiv. [in Ukrainian].
36. Pyrih, R. Ya. (1996). Dokumentalna spadshchyna Kompartii Ukrainy: problemy intehratsii v systemu derzhavnoi arkhivnoi sluzhby. *Konstanty: Almanakh sotsialnykh doslidzhen*, 2, 5-10. [in Ukrainian].
37. Pyrih, R. Ya. (2003). Dokumenty z istorii holodu 1932–1933 rr. u vitchyznianskykh arkhivoskhovyschakh. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 85-101. [in Ukrainian].
38. Pyrih, R. Ya. (2004). Dokumenty Kompartii Ukrainy yak dzherelo z istorii holodomoru 1932–1933 rr. *Holodomor 1932–1933 rokiv: osnovni diiovi osoby i mekhanizmy zdiisnennia: Materialy Druhoi mizhnar. konf.* Kyiv, 143-151. [in Ukrainian].
39. Pyrih, R. Ya. (1998). Zberezhemo arkhivno-dokumentalnu spadshchynu ukrainskoho narodu. *Arkhivy Ukrainy*, 1/6, 4-8. [in Ukrainian].
40. Pyrih, R. Ya. (2009). Ivan Fedorovych Kuras – arkhivist. *Istorychna i politychna nauka ta suspilna praktyka*. Kyiv, 78-87. [in Ukrainian].
41. Pyrih, R. Ya. (1990). Kak pohyb predsedatel Sovnarkoma Ukraynskoi SSR P. P. Liubchenko? *Yzvestyia TsK KPSS*, 10, 140-141. [in Ukrainian].
42. Pyrih, R. Ya. (2016). Mykhailo Hrushevskyyi i Akademiia: nerealizovane prezydentstvo (1924–1928 rr.). *Visnyk Prezydii NANU*, 7, 3-18. [in Ukrainian].
43. Pyrih, R. Ya. (2011). *Ukrainska hetmanska derzhava 1918 roku. Istorychni narysy*. Kyiv. [in Ukrainian].
44. Pyrih, R. Ya. & Telvak, V. V. (2016). *Mykhailo Hrushevskyyi: biohrafichnyi narys*. Kyiv. [in Ukrainian].
45. Pyrih, R. Ya. & Shapoval, Yu. I. (1992). Mykola Skrypnyk: khronika zahybeli. *Storinky istorii Ukrainy XX st.: Posibnyk*. Kyiv, 290-306. [in Ukrainian].
46. Pyrih, R., Hrankina, O. (1998). *Arkhivno-slidchi spravy represovanykh yak istorychne dzherelo: Naukovo-metodychni aspekty vykorystannia. Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: nauk.-metod. aspekty vykorystannia: Zb. nauk.prats.* Kyiv, 24-29. [in Ukrainian].
47. Pyrih, R. Ia. (1996). Hrushevskiana u fondakh arkhivu. *Arkhivy Ukrainy*, 1-3, 12-15. [in Ukrainian].

48. Pyrih, R. Ia. (1996). Hrushevskoznavstvo: stan ta perspektyvy rozvytku. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 71-83. [in Ukrainian].
49. Pyrih, R. Ia. (1994). *Zhyttia i diialnist M.S. Hrushevskoho u konteksti ideolohichnoi borotby v Ukraini (1920–1930-ti rr.)*. Avtoref. d-ra ... *ist. nauk*. Kyiv. [in Ukrainian].
50. Pyrih, R. Ia. (1993). *Zhyttia Mykhaila Hrushevskoho: ostannie desiatylittia (1924–1934)*. Kyiv. [in Ukrainian].
51. Pyrih, R. Ia. (2006). Ideino-politychni pidstavy kompromisu Mykhaila Hrushevskoho z bilshovytskoiu vladoiu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4-18. [in Ukrainian].
52. Pyrih, R. Ia. (2005). Ideia federalizmu v derzhavnytskii kontseptsii M. Hrushevskoho. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 13, 188-192. [in Ukrainian].
53. Pyrih, R. Ia. (2005). Kateryna Mykhailivna Hrushevaska. *Znevazhena Klio*. Kyiv, 155-172. [in Ukrainian].
54. Pyrih, R. Ia. (2007). *Mykhailo Hrushevskyi*. Kyiv. [in Ukrainian].
55. Pyrih, R. Ia. (2011). Mykhailo Hrushevskyi: «...zhyv u Kyivi inkohnito». *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*, 6, 5-20. [in Ukrainian].
56. Pyrih, R. Ia. (2003). Mykhailo Hrushevskyi: problemy stvorennia akademichnoi biohrafii vchenoho. *Biohrafistyka v konteksti suchasnykh istoriohrafichnykh doslidzhen. Kharkivskyi istoriohrafichnyi zbirnyk*, 6, 41-45. [in Ukrainian].
57. Pyrih, R. Ia. (2019). Mykhailo Hrushevskyi: suspilne usvidomlennia istorychnoi postati. *Mykhailo Hrushevskyi: studii i dzherela*, 2, 218-225. [in Ukrainian].
58. Pyrih, R. Ia. (2003). Orhanizatsiia M.S. Hrushevskym istorykorehionalnykh doslidzhen (1924–1931). *Studii z arkhivnoi spravy i dokumentoznavstva*, 9, 52-56. [in Ukrainian].
59. Pyrih, R. Ia. (1994). Ridnyi brat Mykhaila Hrushevskoho. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1, 89-93. [in Ukrainian].
60. Pyrih, R. Ia. (2005). Serhii Viktorovych Shamrai. *Znevazhena Klio*. Kyiv, 508-515. [in Ukrainian].
61. Pyrih, R. Ia. (2007). Tsentralna Rada y nimetske viiskove komanduvannia v Ukraini: problemy vzaiemovidnosyn (liutyi – kviten 1918 r.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 47-63. [in Ukrainian].
62. Pyrih, Ya. (2008). *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: mizh Nimechchynoiu i Rosiieiu*. Kyiv. [in Ukrainian].

63. Pyroh, R. (1996). Arkhyvy Kompartyy Ukrainy: problemy yntehratsyy v systemu hosudarstvennoi arkhyvnoi sluzhby. *Arkhyvy byvshykh kommunystycheskykh partyi v stranakh Vostochnoi y Tsentralnoi Evropy: Sb. materialov mezhdunar. nauch. konf.* Varshava, 59-64. [in Russian].

64. Pyroh, R. Ia. (2002). Mastera ystoryohrafiy: Mykhayl Hrushevskiy (1866–1934). *Ystorycheskyi arkhyv. Rossyia y Ukrayna XVI–XX vv.*, 4, 119-134. [in Russian].